DASTLABKI ILK YOZUVLAR

Tuychiboyeva Gulsanam Bekzod qizi
Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
Xitoy tili yo‘nalishi 102-guruh talabasi
Ilmiy maslahatchi: Kabulova.U.S
https://doi.org/10.5281/zenodo.24371197

Annotatsiya: Ushbu maqolada insoniyat tarixida dastlabki yozuvning paydo bo‘lishi, uning shakllanish omillari va tarixiy taraqqiyot bosqichlari ilmiy jihatdan yoritilgan. Dastlabki yozuv shakllari, xususan, piktografik yozuv, qadimgi shartli belgilar va fonografik yozuvning vujudga kelishi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Shuningdek, finikiy, oromiy, so‘g‘d, yunon, Avesto va pahlaviy yozuvlarining o‘ziga xos xususiyatlari, ularning qadimgi xalqlar madaniyati va ma’naviy hayotidagi o‘rni tahlil qilingan. Yozuvning insoniyat taraqqiyoti, bilimlarni avloddan avlodga yetkazish hamda tarixiy xotirani saqlashdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: dastlabki yozuv, yozuv tarixi, piktografiya, frazeografiya, fonografik yozuv, qadimgi belgilar, finikiy yozuvi, oromiy yozuvi, so‘g‘d yozuvi, yunon yozuvi, Avesto, yozma yodgorliklar.

Аннотация: В данной статье научно рассматриваются возникновение первых форм письменности в истории человечества, факторы их формирования и основные этапы исторического развития. Представлены сведения о ранних формах письма, в частности о пиктографическом письме, древних условных знаках и возникновении фонографической письменности. Также анализируются особенности финикийского, арамейского, согдийского, греческого, авестийского и пехлевийского письма, их роль в культурной и духовной жизни древних народов. Раскрывается значение письменности в развитии человечества, передаче знаний от поколения к поколению и сохранении исторической памяти.

Ключевые слова: первоначальная письменность, история письма, пиктография, фразеография, фонографическое письмо, древние знаки, финикийское письмо, арамейское письмо, согдийское письмо, греческое письмо, Авеста, письменные памятники.

Abstract: This article examines the emergence of early writing in human history, the factors that contributed to its formation, and its main stages of historical development. It provides information about the earliest forms of writing, particularly pictographic writing, ancient conventional symbols, and the development of phonographic writing. The article also analyzes the distinctive features of Phoenician, Aramaic, Sogdian, Greek, Avestan, and Pahlavi scripts and their significance in the cultural and spiritual life of ancient peoples. Special attention is given to the role of writing in human development, the transmission of knowledge between generations, and the preservation of historical memory.

Keywords: early writing, history of writing, pictography, phraseography, phonographic writing, ancient symbols, Phoenician script, Aramaic script, Sogdian script, Greek script, Avestan script, written monuments.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Yozuv insoniyat tarixidagi eng buyuk madaniy kashfiyotlardan biri hisoblanadi. Uning paydo bo‘lishi inson tafakkurining rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi va axborot almashishga bo‘lgan ehtiyojning ortishi bilan bevosita bog‘liq. Insoniyat dastlab o‘z fikrlarini og‘zaki nutq orqali ifodalagan bo‘lsa, vaqt o‘tishibilan ma’lumotlarni uzoq muddat saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish zarurati yuzaga kelgan. Aynan shu ehtiyoj yozuvning dastlabki shakllari vujudga kelishiga zamin yaratgan.

Yozuvning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bo‘lib, u oddiy tasvirlar va shartli belgilar orqali ma’lumot yetkazishdan boshlangan. Dastlab odamlar turli predmetlarning rasmlarini chizish, belgilar qo‘yish va ramziy tasvirlardan foydalanish orqali o‘zaro axborot almashganlar. Keyinchalik ushbu belgilar takomillashib, so‘z va tovushlarni ifodalovchi yozuv tizimlariga aylangan.

Dastlabki yozuvning paydo bo‘lishi jahon sivilizatsiyasi rivojida muhim burilish yasadi. Chunki yozuv orqali insoniyatning tarixiy tajribasi, ilmiy bilimlari, urf-odatlari, diniy qarashlari va madaniy merosi saqlanib qolish imkoniyatiga ega bolgan (1.1).

Yozuvning kelib chiqishi insonlarning kundalik hayotiy ehtiyojlari bilan bog‘liq. Dastlabki jamoalarda ovchilik, dehqonchilik, chorvachilik va o‘zaro savdo munosabatlarining rivojlanishi ma’lumotlarni qayd etish zaruratini yuzaga keltirgan.

Shuningdek, mulkni belgilash, muayyan voqealarni eslab qolish va boshqa jamoalarga xabar yetkazish ehtiyoji ham yozuvning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan.

Yozuvdan oldingi davrlarda insonlar xotirada saqlash vositasi sifatida tabiat predmetlari, turli buyumlar va shartli belgilardan foydalanganlar. Masalan, ayrim belgilar qabila yoki urug‘ga mansublikni, mulk egasini yoki muayyan buyumning kimga tegishli ekanini ko‘rsatgan. Keyinchalik bunday belgilar tamg‘alar, muhrlar va boshqa ramziy shakllarda rivojlangan (2.1).

Yozuvning paydo bo‘lishi insoniyatning axborotni saqlash imkoniyatlarini kengaytirib, tarixiy taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab berdi.

Dastlabki yozuv shakllaridan biri piktografik yozuv hisoblanadi. Piktografiya atamasi lotincha pictus – tasvir va graphia – yozaman so‘zlaridan kelib chiqqan. Ushbu yozuv turida ma’lumotlar turli predmet va hodisalarning rasmlari orqali ifodalangan. Piktografik yozuvda insonlar ov qilish, hayvonlar, tabiat hodisalari, mehnat jarayonlariva kundalik turmushga oid voqealarni tasvirlar yordamida ifodalaganlar. Bu usul axborotni ko‘rgazmali tarzda yetkazishga imkon bergan. Biroq piktografik yozuvning ayrim cheklovlari mavjud edi. Birinchidan, rasmlar o‘rtasidagi munosabat va voqealar ketma-ketligini aniq ifodalash qiyin bo‘lgan. Ikkinchidan, mavhum tushunchalar, murakkab fikrlar va grammatik munosabatlarni

tasvirlash imkoniyati cheklangan. Shu sababli vaqt o‘tishi bilan yozuvning yanada mukammal shakllariga ehtiyoj ortgan (3.3).

Frazeografiya dastlabki axborot uzatish shakllaridan biri bo‘lib, unda muayyan gap yoki fikr yaxlit belgilar va tasvirlar orqali ifodalangan. Frazeografik yozuv ikki asosiy turga ajratiladi:

- Aks yoki tasvir yozuvi – piktografiya.
- Qadimgi shartli alomatlar va belgilar.

Qadimgi shartli belgilar qabila, urug‘, mulk yoki muayyan shaxsga tegishlilikni anglatgan. Bunday belgilar hayvonlar, mehnat qurollari, sopol idishlar va boshqa buyumlarga tushirilgan. Ular insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va muayyan ma’lumotlarni farqlashda xizmat qilgan.

Hozirgi davrda ham ayrim shartli belgilarning takomillashgan shakllari mavjud. Masalan, davlat gerblari, bayroqlar, yo‘l belgilari va xaritalardagi ramzlar axborotni qisqa va tushunarli tarzda yetkazishga xizmat qiladi (4.4).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Yozuv taraqqiyotidagi muhim bosqichlardan biri fonografik yozuvning shakllanishidir. Fonografik yozuvda belgilar faqat predmet yoki tushunchalarni emas, balki tilning tovush birliklarini ham ifodalashga xizmat qiladi.

Ushbu yozuv turi insoniyatga so‘zlarni, talaffuz xususiyatlarini va murakkab fikrlarni aniqroq qayd etish imkonini berdi. Natijada yozuvning alifbo va boshqa tovushga asoslangan tizimlari shakllandi.

Fonografik yozuvning rivojlanishi qadimgi xalqlar o‘rtasidagi madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqalarning kengayishiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi.

Qadimgi finikiylar tomonidan qo‘llanilgan ushbu yozuv 22 ta undosh harfdan tashkil topgan. U qadimgi Sharq hududlarida keng tarqalgan bo‘lib, yunon alifbosining shakllanishiga asos bo‘lgan muhim yozuv tizimlaridan biri hisoblanadi.

Oromiy yozuvi. Miloddan avvalgi I ming yillik boshlarida finikiy yozuvi asosida shakllangan. Ushbu yozuv 22 ta harfdan iborat bo‘lib, qadimgi Sharq xalqlari orasida keng qo‘llanilgan. Keyinchalik so‘g‘diy va pahlaviy kabi yozuv tizimlarining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan (5.3).

So‘g‘d yozuvi. Markaziy Osiyo xalqlarining yozuv va madaniyat tarixida muhim o‘rin tutadi. Oromiy yozuvi asosida shakllangan so‘g‘d yozuvi savdo-sotiq, diplomatik munosabatlar va diniy matnlarni qayd etishda keng qo‘llanilgan. Panjikent yaqinidagi Mug‘ tog‘idan topilgan so‘g‘d hujjatlari ushbu yozuvning tarixiy ahamiyatini ko‘rsatuvchi muhim manbalardandir. Ushbu hujjatlar VII asr oxiri va VIII asr boshlariga oid bo‘lib,1932–1933-yillarda topilgan.

Yunon yozuvi. Finikiy yozuvi asosida rivojlangan yunon alifbosi 24 ta harfdan iborat bo‘lgan. Uning muhim yangiligi unlilar uchun alohida harflarning joriy etilganidir. Yunon yozuvi keyinchalik lotin va boshqa alifbolarning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan.

Avesto yozuvi. III–IV asrlarda pahlaviy yozuvi asosida shakllangan. U Avesto kitobidagi diniy matnlarni aniq ifodalash maqsadida yaratilgan. Ushbu yozuv qadimgi eroniy xalqlarning diniy va madaniy merosini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Pahlaviy yozuvi. III asrda oromiy yozuvi asosida shakllangan. Ushbu yozuv o‘rta fors tilidagi matnlarni qayd etishda qo‘llanilgan va o‘ngdan chapga qarab yozilgan (6.3).

Dastlabki yozuvning paydo bo‘lishi insoniyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Yozuv yordamida davlat boshqaruvi, qonunlar, savdo hujjatlari, diniy qarashlar va ilmiy bilimlar qayd etila boshlagan.

Yozuvning eng muhim vazifalaridan biri tarixiy xotirani saqlashdir. Agar yozuv mavjud bo‘lmaganida, qadimgi xalqlarning ko‘plab bilimlari, urf-odatlari va tarixiy voqealari bizgacha yetib kelmagan bo‘lar edi.

Bundan tashqari, yozuv ta’lim va ilm-fan rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. U insonlarga bilimlarni tizimli ravishda o‘rganish, tahlil qilish va kelajak avlodlarga yetkazish imkonini yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, dastlabki yozuvning paydo bo‘lishi insoniyat tarixidagi eng muhim kashfiyotlardan biri bo‘lib, uning rivojlanishi uzoq davom etgan tarixiy jarayon bilan bog‘liq. Dastlabki tasviriy belgilar va shartli alomatlar keyinchalik takomillashib, piktografik, frazeografik va fonografik yozuv tizimlarining shakllanishiga olib kelgan.

Finikiy, oromiy, so‘g‘d, yunon, Avesto va pahlaviy yozuvlari qadimgi xalqlarning madaniy taraqqiyoti, ma’naviy dunyosi va tarixiy tajribasini o‘zida mujassam etgan. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda shakllangan so‘g‘d yozuvi mintaqa xalqlarining savdo, diplomatik va madaniy aloqalarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bugungi kunda qadimgi yozuvlarni o‘rganish nafaqat tarixiy bilimlarni boyitish, balki insoniyat sivilizatsiyasining shakllanish jarayonlarini chuqur anglash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, yozuv insoniyatning o‘tmishi, buguni va kelajagini bog‘lovchi bebaho madaniy merosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amirkulova Z.M., Xalilova Sh.Sh. Qadimiy xalqlar va ularning qadimiy yozuvlari. DOI:10.5281/zenodo.17521284.
2. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh. va boshqalar. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. –Toshkent: TDPU, 2013.
3. Abdullayev Y. Hamrohim (Yangi alifbo va imlodan qo‘llanma). – Toshkent: O‘qituvchi,1996.
4. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.